

В І Д Г У К

**офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України, завідувача кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ
«Ужгородський національний університет» Бисаги Юрія Михайловича,
на дисертацію Ортинської Наталії Володимирівни
«Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження»,
яка подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень**

Актуальність теми дослідження. Проблематика праворозуміння є ключовою і визначальною у сучасній юридичній науці. Розуміння сутності правового статусу людини стає базою, основою для побудови правової теорії та принципом концептуалізації усіх визначальних правових феноменів. Тому, усвідомлення того, яким чином реалізуються права людини в державі є визначальним чинником віднесення її до правової.

Суперечливість декларованих і реально забезпечувальних прав, що спостерігається у вітчизняній юриспруденції на теперішньому етапі, обумовлені складністю внутрішнього життя України, залишковими ідеологічними явищами минулого та невизначеністю нових шляхів розвитку як юридичної науки, так і правової політики держави. Звернення увагу на таку категорію осіб як неповнолітні зумовлена, з одного боку, соціальною та правовою незахищеністю цієї групи, з іншого - вагомістю для державного розвитку правового виховання молодого покоління. Все це яскраво свідчить про актуальність і надзвичайну важливість проблеми прав неповнолітніх, тому не дивно, що правовий статус неповнолітніх в теоретико-методологічному контексті став предметом наукового дослідження Ортинської Н.В.

Актуальність зумовлена і тим фактом, що на сьогодні науковцями мало уваги приділяється дослідженню питань правового статусу загалом та правовому статусу дитини зокрема, та й в Україні досі не здійснено комплексного теоретичного аналізу правового статусу неповнолітніх. Саме тому рецензоване дисертаційне дослідження є актуальним має теоретичну і прикладну значущість.

У вступі авторка не лише довела актуальність розгляду цієї теми, але й здійснила глибокий та всебічний аналіз проблематики у цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки

на 2016–2020 рр., затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р., а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, забезпечуються, по-перше, плідним використанням низки загальнонавчальних і спеціальних методів пізнання; по-друге, рівнем узагальнення теоретичних висновків і поглядів, викладених у вітчизняній та зарубіжній літературі, правових концепціях і відповідних програмах; по-третє, ретельним вивченням джерел позитивного права; по-четверте, репрезентативними даними опитувань, що проводились автором та статистичними даними у сфері соціального становища неповнолітніх в Україні; по-п'яте, належною апробацією результатів дослідження і їх оприлюдненням, відповідно до встановлених в Україні вимог, до такого виду робіт.

Загалом, наукові положення, рекомендації та висновки, сформульовані в дослідженні є достатньо аргументованими, містять глибокі напрацювання щодо науково-практичних рішень. Авторкою досить аргументовано визначено ключові поняття досліджуваної проблеми, її об'єкт і предмет. Сформульована мета і задачі роботи дозволили їй комплексно підійти до дослідження предмета дисертації – правовий статус неповнолітніх у теоретико-правовому дослідженні. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Слід звернути увагу й на те, що мета дисертаційної роботи сформована відповідно до актуальності теми та вказує на її сучасний рівень, органічно узгоджується з визначеним предметом дисертації, вписується у сучасні тенденції розвитку правових наук.

Для досягнення поставленої мети Ортинська Н.В. сформовано досить широке коло задач: встановити на основі аналізу наявних наукових позицій найприйнятнішим підхід до осмислення поняття правового статусу особи та на його основі визначити структуру правового статусу неповнолітнього; визначити концептуальні основи методології пізнання проблеми правового статусу неповнолітніх на сучасному етапі розвитку державно-правової науки; поглибити інтерпретацію семантики поняття «неповнолітні» через визначення темпоральних рамок вікового цензу та відмежувати вказане термінопоняття від синонімічних термінологічних категорій; – встановити особливості правового статусу неповнолітніх у сучасному транзитивному

суспільстві; – розкрити правосуб’єктність неповнолітніх як базисний сегмент набуття ними правового статусу; охарактеризувати громадянство як преференційну основу забезпечення належного правового статусу неповнолітнього; розкрити ключові принципи правового статусу неповнолітніх; здійснити загальну дескрипцію прав неповнолітнього; – обґрунтувати наявність видів прав неповнолітнього як основних елементів його правового статусу; розглянути загальну характеристику окремих видів прав неповнолітніх, з-поміж яких: фізичні, особисті, соціально-економічні, політичні та культурні; сформуувати загальнотеоретичну характеристику правової множинності обов’язків неповнолітніх; спроектувати в комплексі відповідальність у системі правового статусу неповнолітніх через аналіз причин злочинної поведінки цієї категорії осіб, виокремити особливості відповідальності неповнолітніх; здійснити аналіз функціонування ювенальної юстиції та системи відновного правосуддя неповнолітніх; встановити загальнотеоретичні диференціатори впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх; сконцентрувати увагу на напрямках вирішення основних правових проблем впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх в Україні з-поміж яких: криза сучасної сім’ї; глобалізація освітнього простору; вплив інформаційного суспільства; проблеми агресивної поведінки неповнолітніх під впливом злочинного і пропагандистського медіапростору; визначити можливі шляхи результативного подолання цих явищ; розкрити значення правової соціалізації неповнолітніх в Україні на основі аналізу інноваційних потреб правової соціалізації неповнолітніх у нашій державі і визначення ролі її агентів у формуванні особистості неповнолітнього та напрямів удосконалення правової політики держави щодо правового статусу неповнолітніх.

Обґрунтованість отриманих автором наукових результатів базується на достатньо переконливій аргументації та висновках про елементи правового статусу неповнолітніх, послідовності та логіці викладу матеріалу, єдності всіх структурних підрозділів роботи. Висновки, які зроблені дисертанткою, вказують на досягнення визначеної мети та задач наукового дослідження.

Варто також акцентувати увагу на тому, що джерельна база роботи складає шістьсот шістдесят джерел, серед яких праці вітчизняних і зарубіжних дослідників загально-теоретичної проблематики і питань, що стосуються неповнолітніх та сфери їх інтересів, нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, міжнародні нормативні акти та значна кількість зарубіжних джерел і судової практики. Авторка дисертації логічно

використовує посилання на монографії та наукові праці інших авторів а також критично оцінює тих судження учених, які, на її думку, недостатньо аргументовані чи неприйнятні. Дисертант аналізує зарубіжні та міжнародні нормативні акти, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності неповнолітніх, та пропонує внести окремі їх положення до чинного українського законодавства, задля ефективного функціонування інституційних ювенальних органів в Україні.

Найбільш вагомими науковими положеннями, висновками і рекомендаціями, сформульованими у дисертаційній роботі Ортинської Н.В., достатньо обґрунтовані у тексті роботи, та відображені у авторефераті дисертації. Текст вступної частини автореферату дисертації відповідає тексту вступної частини дисертаційної роботи. Загалом, виклад матеріалу здійснюється логічно, послідовно, аргументовано, грамотно.

Достовірність і новизна положень та висновків, які виносяться на захист, забезпечуються використанням широкого методологічного інструментарію та належною джерельною базою. Зокрема, **достовірність** результатів дослідження підтверджується використанням у роботі основних методів наукового пізнання, з-поміж яких використано історико-правовий, діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системний, герменевтичний, інтегративний, системно-структурний, феноменологічний тощо, а також значною кількістю наукової монографічної літератури вітчизняного та іноземного походження, національного законодавства та міжнародних актів.

Наукова новизна положень дисертації полягає у тому, що дисертація Ортинської Н.В. є одним з перших в Україні комплексним та всебічним монографічним дослідженням у сфері правового статусу неповнолітніх, в якому визначено такі його елементи як права, обов'язки, правосуб'єктність, гарантії прав, громадянство, відповідальність та інше.

Дисертаційне дослідження відзначається належним рівнем наукової новизни, оскільки кожен з розділів дисертації містить такі положення. Серед найбільш вагомих результатів, що визначають наукову новизну проведеного дисертаційного дослідження, можна відмітити наступні положення:

1. Внеском дисертанта в розвиток загальної теорії права, можна вважати виокремлення структури правового статусу як юридичної категорії. Докторантка аргументовано доводить авторську позицію складу правового статусу неповнолітнього. На її думку, - з якою ми цілком погоджуємося, - до складу входять такі елементи: 1) права та обов'язки – основні, центральні, базові елементи правового статусу; 2) елементи, що створюють передумови

для реалізації повною мірою цих прав та обов'язків: громадянство як стійкий правовий зв'язок між особою і державою, оскільки саме остання визначає повноту прав особи, механізми реалізації, засоби захисту і контролю за виконанням обов'язків; правосуб'єктність як системоутворювальний елемент щодо інших складових правового статусу особистості; принципи правового статусу, що визначають загальні засади, основні його положення; 3) додаткові елементи: гарантії прав особи, оскільки більшість основних прав і свобод не можуть обійтись без правореалізуючого механізму, який покликаний забезпечити їх у процесі правозастосовної діяльності, тому визначення гарантій у складі статусу перетворює його на реально-дієвий, а не фіктивний; відповідальність особи за правопорушення, що в демократичній державі не зводилась до покарання особи, її значення набагато ширше – оцінка з боку держави й суспільства діяльності суб'єкта, превентивна функція та засіб забезпечення прав і свобод інших осіб (с. 27-33).

2. Переконаливою та аргументованою є методологія дослідження, серед особливих методологічних підходів слід високо оцінити саме просторово-темпоральний підхід, що надає можливість історико-правового аналізу статусу неповнолітніх, їх особливостей у сучасному транзитивному суспільстві та дає можливість спрогнозувати наступні змінні правового статусу досліджуваної категорії дітей через аналіз постійних та контингуальних чинників (с. 44-45). Отож, оцінюємо як особливо ціннісну для науки позицію дослідниці при якій не відмежовано правовий статус як сучасну буттєву категорію, а вона розглядається в генезисі та визначаються тенденції майбутньої зміни цього феномену.

3. Для досягнення поставленої мети необхідним є визначення віку неповноліття, що предметно і ґрунтовно здійснено в рецензованій монографічній праці. Авторка не тільки визначає межу, але й аналізує світові винятки, спираючись на практику зарубіжних країн та особливості національного законодавства (наприклад, Португалії, Буркіна-Фасо, Парагваїв, Ліхтенштейну, Болівії, Того, Сенегалу). Також проведено цікавий аналіз міжнародних та регіональних еталонів у сфері віку неповноліття, з поміж яких Конвенція прав дитини, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, Рекомендація N Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх тощо.

4. Важливим є твердження дисертантки про змінність та динамічність правового статусу неповнолітніх. Так автор визначає, що правовий статус неповнолітнього відрізняється від правового статусу громадянина

динамікою, рухливістю, що обумовлено об'єктивними чинниками, зокрема зміною віку, юридичними фактами, які є підставами для виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків неповнолітнього. Така динаміка характерна тільки для правового статусу неповнолітнього, оскільки загальний правовий статус, навпаки, характеризується стабільністю, чіткістю і довготривалістю, на відміну від динамічного статусу неповнолітнього (с. 85).

5. Широкий аналіз прав неповнолітнього, зі всіма висновками, щодо правового регулювання яких слід погодитися. Особливо відзначимо пропозицію про те, що «варто врахувати норму про можливість неповнолітнього брати участь у релігійних обрядах та релігійному навчанні самостійно, навіть якщо на це немає згоди батьків з 16-річного віку» (с. 173).

6. Для науки є також важливим те, що Ортинська Н.В. не тільки визначає теоретико-правові аспекти правового статусу, але й аналізує соціальний простір сучасності, в яких перебуває неповнолітній Отож, твердження про те, що неповнолітні є «специфічною аудиторією, які, зважаючи на свій вік та розвиток ще не сформованої психіки, а також відсутність життєвого досвіду, не завжди об'єктивно можуть сприймати побачене» (с. 238) є вагомим для розуміння моральних та правових цінностей для молодого покоління.

7. Мотивування необхідності запровадження спеціальної норми щодо збільшення віку відповідальності для неповнолітніх, які відстають у розвитку (с. 244-245).

8. Ґрунтовний аналіз системи відновного правосуддя (підрозділ 4.2.4.), оскільки можна погодитися з автором в тому, що державна правова політика цивілізованих народів спрямована на долання причин злочинності неповнолітніх, однак проблемою досі є співвідношення принципу гуманності та необхідності невідворотності покарання за злочин (с. 275). Проте саме таку відповідність відображає система відновного правосуддя.

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок про те, що дисертація написана Ортинською Н.В. на досить високому теоретичному рівні, має значну наукову цінність. Структура дисертаційної роботи логічно побудована, ключові проблеми сформульовані досить чітко, наукові положення достатньо обґрунтовані та достовірні. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується системністю та комплексністю. Загальні висновки та висновки з окремих питань теми дослідження мають вагоме значення для науки загальної теорії держави і права.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони, можуть бути використані: у науково-дослідній сфері — для подальшого визначення і вирішення проблем побудови системи органів

ювенальної юстиції; у правотворчості — для вдосконалення чинного законодавства та при прийнятті спеціального нормативного акту про сферу молоді та дітей; у сфері правозастосування — для вдосконалення діяльності органів державної влади при застосуванні методів медіації та інших форм відновного правосуддя; у навчальному процесі — при викладанні дисциплін «Теорія держави і права», «Історія держави і права», «Філософія права», інших предметів та під час підготовки відповідних підручників, робочих навчальних програм, навчально-методичних програм, а також під час здійснення підготовки працівників судової системи.

Апробація результатів дослідження проводилася шляхом їх оприлюднення на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівня упродовж 2013–2017 років. Ключові положення та результати дослідження викладено у в трьох монографіях, 35 статтях, з яких вісім — в іноземних профільних виданнях, 17 — у журналах, що включені до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз, та в 22 збірниках тез наукових конференцій. У публікаціях отримали належне відображення основні положення дисертації.

Оформлення дисертації в основному відповідає вимогам, які ставляться до докторських дисертацій.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.01 — теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним до основних положень дисертації.

Оцінка мови і стилю дисертації. Дисертація написана літературною українською мовою, в літературному стилі.

Дискусійні аспекти та зауваження.

Разом із тим, дослідження, як і будь-яка творча наукова праця, містить певні дискусійні суперечливі моменти, недоліки, висвітлення яких і додаткове обґрунтування чи спростування на прилюдному захисті дисертації сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження. Тому є потреба висловити низку зауважень і окреслити дискусійні положення дисертації.

1. Розглядаючи питання видів правового статусу (с. 33-35), Н.В. Ортинська поверхнево торкається аналізу конституційного статусу людини. Видається, що ця категорія є дуже важливим чинником, який безпосереднього стосується прав та свобод окремої особи та дослідження співвідношення таких понять як «конституційний статус» та «правовий статус неповнолітніх» значно збагатило б дослідження.

2. Продовжуючи попереднє зауваження звернемо увагу на те, що категорія неповнолітні також може містити в собі деякі видові особливості як то неповнолітні нижчої і верхньої вікової межі, неповнолітні-сироти, неповнолітні, котрі мають проблеми із законом, неповнолітні, які відстають у розвитку, неповнолітні які позбавлені сімейного піклування тощо. Видається, що аналіз окремих категорій індивідуального правового статусу таких груп осіб значно ширше проілюструвало б статус неповнолітніх загалом.

3. Видається, що автор надто захопилася проблематикою та пропонує введення «подвійних» стандартів, оскільки з одного боку, - вказує, що захист прав і свобод неповнолітніх є основним завданням правової держави, а з іншого, - пропонує перевести цю соціально-правову групу із категорії осіб, які потребують захисту до суб'єктів права з повною правоздатністю. Тому, не можемо погодитися з пропозицією Н.В. Ортинської щодо зменшення вікового цензу до 16 років при реалізації виборчого права. Вважаємо, що неповнолітні не досягли необхідного політичного та громадського розвитку та соціальної активності, щоби могли повноцінно, індивідуально здійснити своє виборче право.

4. В дисертації зазначається, що діти з відставанням у розвитку мають проходити реабілітацію в закладах спеціального типу. Проводячи їх характеристику та видові особливості автор зазначає, що це свідчить про те, що «деякі кроки наша держава таки робить, причому починаючи з початкового етапу розвитку дитини» (с. 248). Проте дисертантка не звертає увагу на те, що відповідно до реформування освіти для осіб з особливими потребами поступово впроваджується скасування спеціальних закладів. З 1 вересня 2017 року набору учнів до підготовчого та першого класів спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей із затримкою психічного розвитку, забезпечивши їх навчання в інклюзивних та спеціальних класах загальноосвітніх навчальних закладів за місцем проживання дітей (постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 753 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585»).

5. Існують певні лінгвістичні неточності в тексті роботи. Так на сторінці 276 міститься наступне речення «Щодо суб'єктивного складу, то відновне правосуддя застосовують, зазвичай, у ситуаціях, коли злочин був *не дуже тяжким*». Такий зворот міг би використовуватися у художньо-публіцистичному стилі, але не в юридичному науковому доробку, оскільки чинне законодавство (ст. 12 Кримінального кодексу України) поділяє злочини залежно від ступеня тяжкості на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

Таким чином, рецензована дисертація «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження», є завершеним теоретико-правовим дослідженням, що викликає глибокий професійний інтерес як актуальна для сьогодення науково-дослідна робота, яка містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для правової науки. Зміст і оформлення дисертаційного дослідження відповідає вимогам пп. 9 та 11 Порядку присудження наукових ступенів (Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., № 567), а її автор – Ортинська Наталія Володимирівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Заслужений юрист України

Ю.М. Бисага

